

процесуальному законодавстві, що існують під час вирішення заяв та доповідень про злочини // Вісник Запорізького юридичного інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 3. 3. Маліренко В. Щодо строків кримінального процесу // Право України. – 2000. – № 1. 9. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М. Михеєнко, В.П. Шибіка, А.Я. Дубіцький. – К., 1995. 10. Якупов Р.Х. Уголовный процесс / Под ред. В.П. Гагузо – М., 1998. 10. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (станом на 1 березня 2000 р.). 11. Ульянова Л.Б. О доказывании в стадии возбуждения уголовного дела // Вестник Московского государственного университета. Серия «Право» – 1971. – № 3. 13. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора. – М., 1979. 14. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіка В.П. Кримінальний процес України. – К., 1999.

Надійшла до редакції 15.10. 2001 р.

*Л.В. Юрченко,
викладач каф. кримінально-правових дисциплін
Кримського факультету Національного ун-ту внутр. справ*

Протокольна форма досудової підготовки матеріалів – вид кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання

Протокольна форма досудової підготовки матеріалів була вперше введена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. «Про посилення відповідальності за хуліганство». За матеріалами про дрібне розкрадання протокольна форма була впроваджена Указом Президії Верховної Ради СРСР у 1977 р. Після цього багато вчених-користів стали заперечувати процесуальну необхідність нововведення. Приводилися теоретичні обґрунтування його нежиттєздатності. Так, М.С. Строгович висувив рішенням супротивником протокольної форми, стверджуючи, що це суцільно адміністративна діяльність, яка не здатна забезпечити дотримання правових гарантій [1]. Такої ж точки зору дотримувався Л.І. Петрухін [2].

Думається, що якби законодавець став на шлях повного виключення стропеного провадження, він не зберіг би існуючого порядку розгляду справ приватного обвинувачення й тим більше не став би вводити нові форми прискореного провадження, як це мало місце в 1966 р. в справах про просте хуліганство [3].

Крім висловлювань проти протокольної форми виникали дебати відносно того, куди віднести пролокольну форму: до адміністративної діяльності чи до кримінально-процесуальної. Гішніше висловлювалися думки про те, що протокольна форма досудової підготовки матеріалів – це форма або вид дізнання. (Т.В. Каткова, В.С. Зеленелький, В.М. Тертишник і ін.). Так, В.М. Тертишник вказує, що перераховані ним особливості «дають можливість вважати протокольну форму досудової підготовки матеріалів одним із видів дізнання,

проведеним у справах, у яких поєднане слідство не обов'язкове» [4]. Навіть законодавець у п. 4 ч. 1 ст. 10 Закону «Про міліцію» говорить про провадження дізнання й здійснення досудової підготовки матеріалів у протокольніх формі як про різні форми процесуальної діяльності міліції.

У юридичній літературі існує точка зору, що протокольна форма — це самостійна форма розслідування [5, 6]. Так, С.П. Єфімичев указував, що протокольну форму досудової підготовки матеріалів варто розглядати як самостійну форму розслідування до порушення кримінальної справи. Цю форму розслідування запропоновано іменувати кримінально-процесуальною перевіркою [7]. В.С. Чистякова правильно підкреслює, що «протокольна форма досудової підготовки матеріалів не може бути піднесена до дізнання начебто спрощеної його форми». Але робить, на нашу думку, неправильний висновок про те, що «це — непроцесуальна форма діяльності органів дізнання» [8].

Із зазначеними вище точками зору погодитися не можна через такі причини. По-перше, протокольна форма досудової підготовки матеріалів регламентується кримінально-процесуальним законодавством, а не адміністративним. Цьому провадженню цілком присвячений розділ сьомий чинного КПК України. По-друге, законодавець поклав обов'язок із провадження в протокольніх формі на органи дізнання, які в силу специфіки діяльності першими зіштовхуються з учиненими злочинами або злочинами, що готуються. Вони виступають не як адміністративні органи, а як органи, на які покладене завдання швидкого та повного розкриття злочинів. Якщо проаналізувати перелік злочинів, наведений у ст. 425 КПК України, за якими можливе застосування протокольної форми, то можна зробити висновок, що зазначене провадження є обов'язком усіх органів дізнання, крім органів служби безпеки та митних органів. Злочини проти національної безпеки віднесені кримінальним законодавством до злочинів із підвищеною суспільною небезпечністю. Основний же обсяг роботи із застосування процесуальних норм розглянутого інституту покладається на міліцію. По-третє, така діяльність органів дізнання виникає та здійснюється у зв'язку з подією злочину й служить засобом реалізації норм кримінального права, її учасники наділяються процесуальними правами й обов'язками та вступають у кримінально-процесуальні відносини.

Треба відзначити, що предмет доказування є єдиним щодо всіх видів досудового провадження, і закон не містить якихось вищуків стосовно протокольної форми. Тут, як і під час досудового розслідування, повинні бути всебічно, повно й об'єктивно встановлені всі обставини вчиненого злочину, з'ясований характер та розмір збитку, заподіяного злочинцем, досліджені причини й умови, що сприяли здійсненню злочину. Отримані матеріали мають значення доказів, які використовуються в наступних стадіях кримінального процесу. Незважаючи на те, що замість слідчих дій у цьому випадку провадяться перевірки, підсудки перевірки за своєю юридичною чинністю порівнюються до результатів досудового слідства або дізнання, а також є законним приводом для порушення прокурором справи та розгляду її в суді [7]. По-четверте, щодо протокольної форми досудової підготовки матеріалів та розгляду цих матері-

апів у суді закон не передбачає яких-небудь особливих документів, крім тих, які застосовуються традиційно в кримінальних справах: протокол, постанови про порушення кримінальної справи, постанови судді, вирок і т.п. Усе це властиво кримінальному процесу [9]. Підсумковий документ (протокол) складається особого, яка проводить дізнання, затверджується начальником органу дізнання (ст. 426 КПК України). Начальник органу дізнання при вирішенні питання про затвердження протоколу має право при необхідності прийняти рішення про порушення кримінальної справи або відмовити в порушенні кримінальної справи, тобто застосувати повноваження, що носять процесуальний характер.

Таким чином, на підставі викладеного можна зробити висновок, що провадження в протокольній формі – це кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання, регламентована кримінально-процесуальним законом.

Не можна також погодитися з думкою, що протокольна форма досудової підготовки матеріалів – це форма дізнання. Процедура його провадження носить спрощений характер встановлення об'єктивної істини за обставинами вчиненого злочину, здійснюється засобами та методами, характерними для стадії порушення кримінальної справи. Саме провадження покладається на органи дізнання, а вирішення питання про порушення кримінальної справи за результатами – на прокурора. Дізнання ж, будучи формою досудового розслідування, провадиться органами дізнання тільки після порушення кримінальної справи шляхом проведення слідчих дій у строк не більш 10 днів та закінчується передачею матеріалів кримінальної справи через прокурора слідчому або закриттям провадження в кримінальній справі на підставі обставин, передбачених ст. 6 КПК.

Протокольне провадження має місце до вирішення питання про порушення кримінальної справи, в ході його провадження заборонено проведення слідчих дій (крім огляду місця події); здійснюється в строк до 10 днів, який може бути продовжений прокурором до 20 днів; підсумковий документ – протокол про обставини вчиненого злочину, має властиві тільки цьому провадженню особливості.

В.С. Шадрін справедливо вказує: «не можна не бачити, що визнання протокольного провадження самостійною формою попереднього розслідування розходиться з загальноприйнятими теоретичними положеннями про сувору послідовність стадій кримінального процесу» [10]. Стадія досудового розслідування слідує після порушення кримінальної справи. Таким чином, протокольна форма досудової підготовки матеріалів не є самостійною формою розслідування, що має однакову природу з дізнанням та досудовим слідством.

У процесі провадження за протокольною формою досудової підготовки матеріалів встановлюються обставини вчиненого злочину й особистість правопорушника, відбираються пояснення в правопорушника, потерпілого, очевидців і інших осіб, вилучається довідка про наявність чи відсутність судимості в правопорушника, характеристики з місця роботи або навчання й інші

матеріали, що мають значення для розгляду справи в суді. Про обставини вчиненого злочину та встановлення особистості правопорушника складається протокол, до якого прилучаються всі зібрані матеріали, а також список осіб, які підлягають виклику до суду. Протокол після затвердження начальником органу дізнання, ознайомлення з ним і з усіма матеріалами правопорушником, направляється прокуророві (ст. 426 КПК України). Це провадження є спрощеним, тому цю матеріали збираються в десятиденний строк, але у виняткових випадках, коли неможливо в зазначений строк зібрати необхідні матеріали, він може бути продовжений відповідним прокурором, але не більш ніж до 20 днів (ч. 1 ст. 426 КПК України).

Протокольну форму досудової підготовки матеріалів, на наш погляд, можна визначити як особливе провадження в кримінальному процесі. Її властива низка ознак, особливостей, які визначають її самостійне значення й особливе місце в кримінальному процесі. Характерним для нього є наявність певних умов, конкретних задач, виконуваних органами дізнання й іншими суб'єктами кримінального процесу, і певного процесуального режиму, у якому здійснюється провадження, як на стадії порушення кримінальної справи, так і на стадії попереднього розгляду справи суддею.

З аналізу чинного законодавства та положень Плетуму Верховного Суду України [11], можна виділити ряд умов, при дотриманні яких можливо проводити провадження в протокольній формі: якщо протокольна форма провадження за злочинам, передбаченим у ст. 425 КПК, якщо встановлена особистість особи, яка вчинила злочин, що зазначений в ст. 425 КПК; якщо зазначена особа підтверджує факт здійснення нею злочину, є повнолітньою, осудною, без фізичних та психічних вад, і може самостійно здійснювати своє право на захист; якщо немає необхідності застосовувати запобіжний захід. Від правопорушника може бути відібране зобов'язання про явку, що не є запобіжним заходом, немає інших обставин, що вимагають провадження досудового розслідування (застосування запобіжного заходу, проведення слідчих дій, крім огляду місця події, здійснення особою інших злочинів і ін.).

Крім того, правопорушник як учасник процесу наділений законом певними правами й несе конкретні обов'язки. Він вправі користуватися рідною мовою (ст. 19 КПК), представляти докази (ст. 66 КПК), давати пояснення (ст. 426 КПК), оскаржити дії та рішення органу дізнання (ст. 110 КПК), знайомитися з матеріалами протокольного провадження (ст. 426 КПК). До нього не застосовуються примусові заходи та запобіжні заходи. Він не може бути затриманий.

Нічим не виправдовується встановлення винятків, які тягнуть обмеження процесуальних гарантій прав особистості, забезпечення права обвинуваченого на захист, законних інтересів потерпілого й ін. Так, за чинним законодавством правопорушник не вправі скористатися послугами захисника; фізичні та юридичні особи, які понесли в результаті злочину збитки, не визначаються потерпілими та цивільними позивачами. Зазначені винятки не поширюються на судові стадії. Ці питання вирішуються прокурором після пору-

шення кримінальної справи та в суді після попереднього розгляду справи суддею.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що протокольна форма досудової підготовки матеріалів – особливе спрощене кримінально-процесуальне провадження, яке провадиться органами дізнання, спрямоване на встановлення обставин учинного очевидного злочину, який не представляє великої суспільної небезпеки, залерпується складанням протоколу та наглядом прокуророві для вирішення питання про порушення кримінальної справи та складання обвинувального висновку.

Більш, ніж тридцятирічна практика продемонструвала життєвість протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Відповідно до пимог ст. ст. 425-426 КПК чинного кодексу України провадження органами дізнання в протокольній формі здійснюється за 22 статтям Особливої частини Кримінального кодексу України.

Не можна не погодитися з думкою Т.В. Каткової, що «відсутність такої форми в кримінальному процесі призведе до перевантаження органів розслідування справами про малозначні злочини, які не несуть великої суспільної небезпеки, а часу на розслідування тяжких неочевидних злочинів у слідчих, як і нині не вистачатиме» [12]. Прихильником збереження зазначеного провадження виступає і Г.К. Кожевников [13]. Хотілося б звернути увагу на те, що в новому КПК республіки Білорусь (1999 р.) не прискорене провадження передбачене (розділ 48).

Зменшення (збільшення) обсягу провадження в протокольній формі за злочинами неминуче тягне за собою зменшення або відповідно збільшення обсягу розслідування у формі дізнання та досудового слідства, що наочно підтверджується збільшенням переліку складів злочинів, за якими можливе провадження в протокольній формі.

Вважаємо, що обов'язок порушення кримінальної справи, обрання при необхідності запобіжного заходу, прийняття інших відповідних рішень необхідно покласти на орган дізнання, а формулювання обвинувачення за матеріалами протокольної форми досудової підготовки матеріалів – на прокурора (державного обвинувача), що дасть можливість звільнити від навантаження прокурора та більш ефективно здійснювати властиві йому функції прокурорського нагляду та обвинувачення.

В останньому проєкті нового КПК України (березень 2001 р.) протокольна форма досудової підготовки матеріалів передбачена не як особливе провадження, а як форма дізнання в справах, у яких провадження досудового (попереднього) слідства не є обов'язковим (ст. 207). Думаємо, що це буде суперечити сутності дізнання, яке: по-перше, є формою досудового розслідування, і, по-друге, має місце після порушення кримінальної справи. Особливості протокольної форми досудової підготовки матеріалів (здійснюється до порушення кримінальної справи й у короткий строк, у таких справах відсутня стадія досудового розслідування) характеризують її саме як особливе провадження.

Насамперед, думається, що протокольна форма досудової підготовки матеріалів повинна бути перейменована в прискорене провадження. У проєкті КПК необхідно передбачити в розділі дев'ятому «Особливі порядки провадження» окрему главу «Прискорене провадження» й статті, у яких були б чітко визначені умови й порядок такого провадження, а також зазначено: органи дізнання не пізніше, ніж у десятиденний строк з моменту реєстрації заяви чи повідомлення про злочини у відповідних облікових документах встановлюють обставини його скоєння й особу, яка його скоїла, одержують пояснення тощо; у разі потреби зазначений строк може бути продовжений шляхом внесення мотивованого клопотання органом дізнання відповідному прокуророві; конкретні права й обов'язки правопорушника; повноваження начальника органа дізнання й прокурора за матеріалами прискореного провадження; після закінчення провадження орган дізнання порушує кримінальну справу щодо особи в строк не більше, ніж 3 дні, та виносить такі рішення: про припинення як підозрюваного, у разі потреби застосування щодо нього запобіжного заходу, про визнання потерпілим, цивільним позивачем і т. ін. і направляє справу прокуророві для вирішення питання про формулювання обвинувачення й направлення справи до суду для її розгляду і вирішення.

Список літератури:

1. Курс советского уголовного процесса / Под ред. проф. М.С. Строговича. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 501.
2. Петрухин И.Л. Об упрощенной (протокольной) форме расследования преступлений. // Об. Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 53.
3. Рустамов Х.Ц. Уголовный процесс: формы. – Москва: ЮНИТИ, – 1998. – С. 157.
4. Тертышник В.М. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины. – Харьков, Арсис, 1998. – С. 412.
5. Абрахамов Р.С., Очеретин В.Г. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. – Волгоград, 1986. – С. 14.
6. Дня.: п. 6 Нказу МВС України № 433 від 23 липня 1993 року «Про заходи з виконання Закону України від 30 червня 1993 року «Про внесення до деяких законодавчих актів України змін та доповнень з удосконалення попереднього розслідування» та заходи з покращення діявальної роботи в органах внутрішніх справ» – Київ, 1993, який втрапив чинність тільки з прийняттям 29 грудня 1995 року Прокса МВС України № 880.
7. Ефимичев С.П. Уголовно-процессуальная деятельность и правоотношения в стадии предварительного расследования. – Волгоград, 1981. – С. 9.
8. Чистяков В.С. Соотношение дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе. – М., ВЮЗИ, 1987. – С. 48.
9. Бажеров Ю.Н., Карнеева Л.М. Протокольная форма досудебной подготовки материалов, производная органами дознания в советском уголовном процессе. – М., 1987. – С. 15.
10. Палдин В.С. Соотношение форм предварительного расследования // Уголовно-процессуальные проблемы предварительного следствия и пути его совершенствования. – Волгоград: ВСИШ МВД СССР, 1985. – С. 89.
11. Дня.: Постановление Пленума Верховного Суда Украины №6 от 27 июля 1986 года «О практике применения судами Украины законодательства о протокольной форме досудебной подготовки материалов». – Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Украины по уголовным делам. – Харьков, горлитграф. №16, 1995. – С. 164-168.
12. Каткова Т.В. Проблемы реализации следным принципу непосредственности исследования доказательств криминальных справ, отриманих від органів дізнання // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених. – Х. – Вип. 3-4. – 1997. – С. 134.
13. Кожемяков Г.К. Кримінальне судочинство України: нерозв'язані проблеми // Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини. – К. – Т. 12. – С. 88.

Надійшла до редакції 30.11.2001 р.